

ZA SVĚDKY MINULOSTI

Výpravy za technickými památkami a mizejícími řemesly Čech, Moravy a Slezska

MILAN ŠVIHÁLEK

Nakladatelství JOTA

ZA SVĚDKY MINULOSTI

Výpravy za technickými památkami
a mizejícími řemesly Čech, Moravy a Slezska

MILAN ŠVIHÁLEK

JOTA/2018

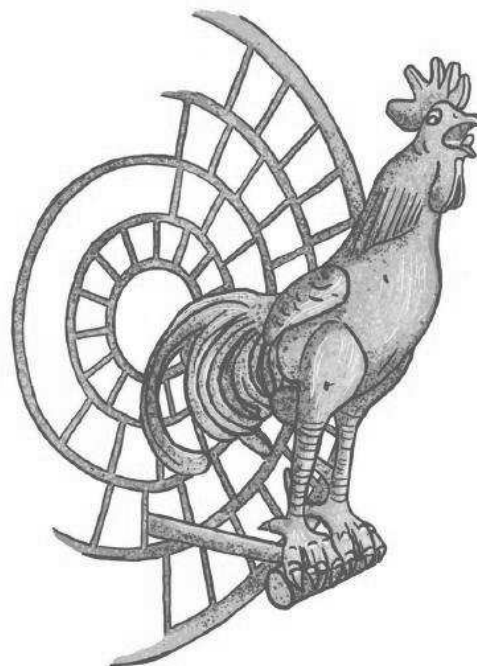
Text © Milan Švihálek, 2018
Ilustrace © Tereza Jirků Váňa, 2018
Original concept © Česká televize, 1987
© Nakladatelství JOTA, s. r. o., 2018

ISBN 978-80-7565-324-6

1.

PODIVUHODNÝ SVĚT TECHNIKY

(o nepokoji a cestování časem)

19. října 1924 se v Národních listech objevil článek, jehož téma bylo v našem tehdejší tisku novinkou – výzva k záchraně technických památek. Apel na péči o starou techniku v něm zazněl s velkým důrazem. Výzva byla inspirována událostí, jež se odehrála koncem 19. století na severu Evropy, ve Švédsku. V říjnu roku 1891 založil doktor Artur Hazelius, významný skandinávský národopisec, na ostrově Djurgården na okraji Stockholmu první muzeum pod otevřeným nebem na světě. Z celé země sem bylo svezeno kolem sto padesáti lidových staveb, mezi nimi objekty svědčící o řemeslné dovednosti Švédů – kromě tradičních obytných domů například i sklářská huť, keramická dílna, kovárna a pekárna. Expozice zaujala širokou veřejnost. V celé Evropě začala vznikat podobná zařízení. Začalo se jim po švédském vzoru říkat skanzeny, protože Hazeliovo muzeum bylo zřízeno částečně na městských šancích, kterým se švédsky říká skanzeny.

Roku 1909 navštívil stockholmské muzeum valašský rodák Alois Jaroněk. Měl bratra Bohumíra, který se stejně jako on zajímal o lidovou architekturu. Oba měli vztah k řemeslům a starobylé technice, vždýť jejich

otec byl barvíř a strýc stavěl varhany. To byla řemesla, která vyžadovala velkou technickou dovednost. Když se bratři Jaroňkové usadili v Rožnově, napadlo je vytvořit pod Beskydami něco podobného, co Alois viděl ve Skandinávii. Roku 1911 založili muzejní spolek a o dva roky později předložili rožnovské městské radě projekt vesničky s lidovými stavbami, zárodek budoucího valašského skanzenu. Když roku 1924 vyšel v Národních listech článek, o němž jsme se zmínili, byla již realizace projektu v plném běhu. V roce 1925 byl valašský skanzen otevřen.

V den zahájení stály již na mýtince lázeňského parku dva velké dřevěné domy, budova radnice, měšťanský Billův dům z poloviny 18. století a několik menších roubených staveb. Zanedlouho přibýly další, mezi nimi soukenické stodůlky ze Štramberka. Původně se nacházely pod štramberskou Trúbou ve dvou řadách a říkalo se jim posměšně „kozí“. Do jedné z nich byla instalována soukenická dílna z přelomu 19. a 20. století patřící původně rodině Slavíčků. Jde o unikátní technickou památku, k vidění jsou v ní tři soukenické stroje, na nichž se tkalo sukno pro tradiční oděvy a vojenské uniformy. Dodnes tu návštěvníci mohou vidět například mykací stroj k rozčesávání ovčí vlny (tzv. kramplování), posukovací stroj, který rozdělával vlnu do pramenů, a spřádací stroj, který z ovčí vlny spřádal přízi. Vše staré skoro dvě století. Nejsou to jediné doklady o řemeslné a technické vyspělosti valašského obyvatelstva. Od roku 1982 jsou v areálu tzv. Mlýnské doliny, součásti valašského muzea pod širým nebem, k vidění objekty mlýnářské, valchařské, hamernické a pilařské, přesně v duchu někdejšího vzkazu doktora Artura Hazelia, tvůrce prvního skanzenu světa, jenž roku 1892 adresoval lidstvu toto varování: „Může přijít den, kdy všechno naše zlato nepostačí k tomu, abychom vytvořili obraz zmizelých časů.“

Setkáváme se s nimi všude v naší vlasti. Se starými hamry, větrnými a vodními mlýny, papírnami, lanovkami, sklárnami, důlními skanzeny. Možná se o nich neví tolik jako o památkách kulturních a uměleckých, přesto i ony vypovídají o naší minulosti, poskytují obraz o tom, jak se kdysi žilo, jak se lidé vyrovnávali s technickými problémy na cestě k pokroku. Naše země je pokladnicí těchto unikátních svědků minulosti.

Původní planisférium astronoma a hodináře Pavla Fabricia zhotovené ve Vídni pro olomoucký orloj v letech 1573–1575. Měděná, v ohni zlacená soustava kružnic je stereografickou projekcí nebeské sféry z jižního pólu až po obratník Kozoroha. Na obvodu je umístěna kalendářní stupnice juliánského kalendáře. Pozoruhodný doklad o spolupráci předního evropského matematika se zručnými vídeňskými kováři, cizeléry a řemeslníky je jedním z nejcennějších exponátů uložených v depozitáři olomouckého Vlastivědného muzea. V době, kdy bylo planisférium vyrobeno, vládl v Moskvě car vši Rusi Ivan IV. Hrozný, na český trůn usedal císař Rudolf II. a kolem světa se ve službách královny Alžběty I. plavil korzár, viceadmirál a obchodník s otroky Sir Francis Drake.

Soukolí astronomického číselníku olomouckého orloje bylo zhotoveno nejspíš v 15. nebo 16. století. Jeho součástí je ozubené kolo astrolábu, kolo zvířetníku a tyče, na jejichž koncích se pohybovaly zlatené symboly Slunce a Měsíce. Číselník byl originální součástí orloje možná ještě před objevením Ameriky.

Vždyť právě u nás – v nejprůmyslovější části někdejšího Rakouska-Uherska – se odehrávaly významné kroky v prosazování nové techniky.

Koncem sedmdesátých let minulého století jsem se seznámil se sběratelem starých rádií. Byl to profesor technických věd, který sice studentům přednášel o novinkách tehdy se rodící počítačové techniky, ale ve volném čase se uchyloval ke staříčkým dvou-, čtyř- a šestilampovkám a primitivním krystalkám. Jednou mi ukázal skříňové americké rádio z třicátých let připomínající ledničku, otočil knoflíkem a pokojem se rozzářilo zelené magické oko. Byl jsem fascinován. Vyprávěl mi o pátrání na starých půdách a vzrušení, které zažívá, když se mu podaří objevit nějaký zajímavý exemplář. Bylo rozhodnuto. Zanedlouho jsem měl v hlavě projekt dokumentárního seriálu o starých průmyslových výrobcích, zapomenutých řemeslech a technických památkách. Na výpravu za svědky minulosti jsme vyrazili v roce 1983.

Byli jsme čtyři kamarádi s kamerou, magnetofonem a ojetou skříňovou dvanáctsettrojkou, u níž jsme si nikdy nebyli jisti, zda nás opravdu dopraví tam, kam jsme chtěli. Dnes už tento legendární vůz na silnicích skoro neuvídíte. Ostatně už v polovině osmdesátých let byl technickou památkou. Škodovce dvanáct set tři se říkalo Míchačka, protože řidič měl stálé problémy s řazením, které se nedařilo eliminovat ani usilovným kvedláním rychlostní pákou. Motor řval tak hlasitě, že posádce už po několika hodinách duněla hlava. O poruchovosti dvanáctsettrojek se vyprávěly legendy. Motor se přehříval a vozidlo dokázalo jet trvale sotva osmdesátkou. Kdosi nám vyprávěl, že potkal vlekoucí se kolonu, v jejímž čele se „hnala“ houkající sanitka Škoda dvanáct set tři s pacientem.

Nedostatky vozu nám ale nevadily. Vždyť se nám dostalo výsady pustit se do práce, o níž jsme dlouho snili. Rázně jsme odhodili všechny dosavadní úřední povinnosti. Když jsme vždy začátkem týdne vyráželi „do světa“, byli jsme šťastní, že nás daleko od kanceláří nebude nikdo nutit vypisovat lejstra, formuláře, schvalovací listy, dramaturgické

plány a všechny papíry, jimiž se tehdy vyznačovala „tvůrčí práce“ v televizi. Žili jsme celé týdny na cestách a setkávali se s lidmi, s nimiž jsme se setkávat chtěli. Takový život nám vydržel skoro tři roky a celou tu dobu jsme cítili, že děláme práci, která má smysl. Byli jsme šťastni, že můžeme nazývat věci pravými jmény a přitom poctivě usilovat o odstranění nánosů, jimiž stará slova přikryl nový čas. Upřímně jsme se snažili vyslovit to, nač i dnes občas zapomínáme, že totiž můžeme být hrdi na dědictví, které nám zanechaly předchozí generace. A že tato hrdost nějak souvisí s naší budoucností.

Astronomický číselník upravený v 19. století měl po obvodu pruh rozdělení roku na dvanáct měsíců a znamení zvěrokruhu. Původně německý text počeštil roku 1926 malíř Jano Köhler. Čtyři poprsí okřídlených andělů v rozích číselníku namaloval roku 1898 vídeňský malíř Richard Bitterlich.

V 18. a 19. století se olomoucký orloj dočkal řady úprav a zdokonalení. Objevovaly se figury církevního nebo biblického charakteru, například sv. Jiří bojující s drakem, kněz s monstrancí, Adam a Eva, ale i postavy světské. Později se vznikem první republiky byl orloj počeštěn a následně upravena část maleb.

Na samém začátku jsme vstoupili do stroje času. Možná si řeknete, že něco takového není možné, protože cestovat časem dokážou jen hrdinové fantastických románů. My jsme ale nemuseli použít žádný z převratných vědeckých vynálezů. Udělali jsme to tak, že jsme pozdravili vrátného, prošli dlouhými chodbami, na jejichž stěnách visely nádherné staré obrazy, vystoupili po širokých kamenných schodech do nejvyššího patra, zamířili k masivním dubovým dveřím, a když jsme stiskli umně kovanou kliku, vstoupili jsme do klenuté kobky, v níž za průhlednou stěnou spočíval přístroj, který jsme hledali. Byli jsme v srdci hodinového stroje olomouckého orloje.

Naše setkání s časem nebylo náhodné. Měli jsme před sebou první úkol naší cesty – zachytit a nafilmovat mechanismus hodinového soustrojí symbolizující základní myšlenku našich výprav. Znělku seriálu, jež bude připomenutím smyslu techniky v lidských dějinách. Obraz orlojového stroje tomuto záměru plně odpovídal. Vždyť kde si může člověk lépe uvědomit své místo v čase než v samotném nitru hodinového stroje?

Proto jsme si místnost, v níž bylo uloženo srdce orloje, zvolili za bránu do minulosti.

Obklopovala nás nepřehledná zmeť koleček, převodů, spojek, pák a závaží. Všechno se tu hýbalo, točilo, tikalo, posuňovalo a otáčelo a my jsme v té spletenici pohybů a zvuků vůbec nedokázali rozpoznat, co je důležité a co ne, asi jako když za letního odpoledne stojíte uprostřed kypícího davu a kolem vás uhání život. Tak tohle má být čas?

Obcházel jsem ten tikající stroj, zvědavě mu nahlížel do útrob a žasli nad důvtipem jeho tvůrců. Nad genialitou dávného matematika, který před více než půl tisíciletím dokázal nakreslit plány a vymyslet složitý systém ozubených kol, i nad umem někdejšího kováře, který pokorně a přesně podle nákresu vykoval důmyslný mechanismus.

Olomoucký orloj byl v minulosti mnohokrát přestavován, ale co když některá ze

součástek slouží v soustrojí od samého počátku? Pokud by to byla pravda, pak by tady, přímo na dosah ruky, spočíval svědek husitských bouří! Nebyl by to ale jediný důkaz o unikátnosti starobylého soustrojí. Z písemných záznamů vyplývá, že ozubená kolečka upravoval strojník Antonín Pohl již v polovině 16. století. A tu jsem si uvědomil, že jednu z mnoha podob času může mít i obyčejná bronzová západka, ocelové pérko nebo kolečko s miniaturními zoubky. Jde o hmotné součástky, ale jejich podstata je hluboce duchovní. Uvědomil jsem si, že se na prahu naší cesty opravdu dotýkáme toho nejpodstatnějšího, co je třeba sdělit divákům – že minulost není jen obrazem, který nám zůstal zachován na stránkách dávných kronik, ve starých písních a na freskách chrámů, ale že je i vzkazem, který nám přes práh staletí posílají ve svých výrobcích a plodech práce někdejší řemeslníci.

Na rubu kovové výztuže hodinového stroje jsem objevil malou jamku – téměř nezatelnou prohlubeninu po úderu kladiva. Nalézala se tu jaksi nepatřičně, jizva na bezchybném těle atleta, nedokonalá a přece krásná; pozdrav ruky dávného kováře. Něžná stopa v čase. A já si v té chvíli vzpomněl na stařečka, jenž byl prvním řemeslníkem, kterého jsem v životě poznal, na jeho drobné ruce, vyschlou tvář, na jeho unavené, přesto veselé oči, na pokoru a vyrovnanost, s nimiž přijímal všechno, co přinášel život.

Vzpomněl jsem si na chvíli, kdy jsme dřepěli na nízké stoličce a hleděli do otevřených dvířek kamen, v nichž se pekly brambory. Žadonil jsem, aby mi dovolil vzít do dlaní jeho staré hodinky. Byly to klasické cibule s kovovým řetízkiem a lesklým pláštěm, ohlazené letitým používáním. Líbila se mi vážnost, jakou stařeček věnoval tomuto starodávnému předmětu, který ho věrně provázal během ruského tažení za velké války. Kdykoli se chtěl na hodinky podívat, vylovil je z kapsičky, odklopil víčko, zvedl ciferník k očím a pak cibule zase opatrně vrátil zpátky. Byl to obřad, jenž nepostrádal jistou důstojnost. Setkávání se s časem.

Stařeček tenkrát nehtem odklopil víčko cibulí, dokořán otevřel dvířka kamen, aby plamen osvětloval každý detail hodinového strojku, a pokusil se mi vysvětlit jeho princip. Trpělivě mi ukazoval pružinku

V polovině 20. století získal skoro půl tisíciletí starý orloj novou podobu. Figurky svatých byly nahrazeny postavkami proletářů. Před obecenstvo předstupují např. řezník, družstevní rolník, hutník, mlékařka, dokonce volejbalistka a fotbalista. Na číselníku kalendářní desky se tehdy objevila i data Stalinova a Gottwaldova narození.

pohánějící mechanismus, ozubená kolečka do sebe zapadající a přenášející pohyb na ručičky, západky, které střídavě zastavují a uvolňují krok. Moc jsem jeho slovům nerozuměl, ale vzpomínám si, že mě tehdy mimořádně upoutala jedna součástka, na jejíž význam mě stařeček neopomněl upozornit – krokový mechanismus, miniaturní zařízení, jež je srdcem hodin. Nesmírně mě

zaujalo, že celý ten složitý a komplikovaný stroj řídí docela nepatrný kousek kovu, který má zvláštní název – nepokoj.

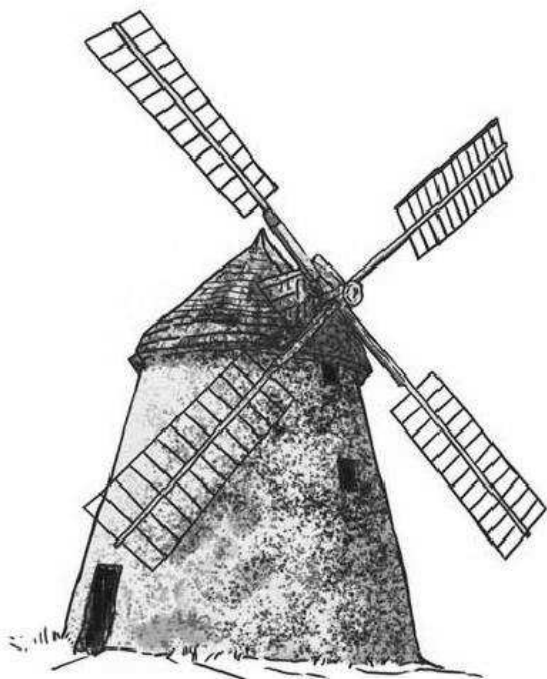
Stařeček zaujatě vykládal, snad si i vymýšlel, a já jsem cítil stále větší obdiv k vědomostem, jimiž mě zahrnoval. Seděl jsem vedle něho tiše a napjatě a oheň, měnící do černoruda slupky brambor, ozařoval naše tváře. Hodinky leskle svítily do tmy a vycíděná kolečka neznatelně pohybovala jemnými zoubky, jako by to nebyly součástky neživého stroje, ale ochmýřené nožičky májového chrousta.

Stařeček zavřel víčko, vložil cibule do kapsy a ponechal ve mně zvědavost, kterou sotvakdo dovedl pojmenovat přesněji, než se to podařilo tvůrcům hodinového stroje, kteří srdce času nazvali nepokojem.

Přístup veřejnosti do vnitřních prostor a k mechanismům olomouckého orloje není běžně dovolen. Produkce orloje probíhá pouze jednou denně ve 12:00.

S klukovskou zvědavostí
na výpravách za větrnými
mlýny, zaprášenými
kovadlinami a ztichlými
šachtami.

Minulost a život předků lze poznávat nejen díky ozvěnám, které k nám doléhají ze stránek dávných kronik, z nápěvů starých písní a fresek na chrámových stěnách, ale i díky vzkazům, které nám přes práh staletí posílají ve svých výrobcích a plodech práce někdejší řemeslníci. Setkáváme se s nimi všude v naší vlasti. Se starými hamry, papírnami, lanovkami, sklárnami a cihlářskými skanzeny. Možná se o nich neví tolik jako o památkách kulturních a uměleckých, přesto i ony vypovídají o naší minulosti, poskytují obraz toho, jak se kdysi žilo, s jakými technickými problémy se lidé potýkali na cestě k pokroku a lepšímu životu. Buďme hrdí na toto dědictví, které nám zanechaly předchozí generace, ta hrdost souvisí s naší budoucností.

Vydejte se s námi na společnou pouť mezi stíny dávných řemeslníků a možná tam potkáte i kousek sebe, svůj obraz a své dětství.

Kniha je provázena množstvím dobových materiálů, ilustracemi, mapou s vyznačenými lokalitami a praktickými informacemi o otevíracích dobách.

POPULÁRNĚ NAUČNÁ

9 788075 653246

MOC 598 Kč WWW.JOTA.CZ